

A Study Opportunities and Challenges of Online Educations in Character Education Of Students With an Emphasis on Social Constructivism Approach

A. Morad^{1*}, S. Zarghami hamrah², Y. Ghaedy³, R. Barkhordari⁴

1. PhD student Philosophy of Education, Department of Education, Kharazmi University, Tehran, Iran;
2. Associate Professor Department of Philosophy of Education Kharazmi University, Tehran, Iran;
3. Associate Professor Department of Philosophy of Education Kharazmi University, Tehran, Iran;
4. Assistant Professor Associate Professor Department of Philosophy of Education Kharazmi University, Tehran, Iran

بررسی فرصت‌ها و چالش‌های آموزش‌های آنلاین در تربیت منش دانشجویان با تأکید بر رویکرد سازه‌گرایی اجتماعی

امیر مرادی^{۱*}، سعید ضرغامی همراه^۲، یحیی قائدی^۳، رمضان برخوردار^۴

۱. دانشجوی دکتری فلسفه تعلیم و تربیت، گروه علوم تربیتی دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران؛
۲. دانشیار گروه فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران؛
۳. دانشیار گروه فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران؛
۴. استادیار گروه فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

Abstract

Purpose: Online educations technology with having unique features such as flexibility, non-attendance, student-centered, independent learning based on talent and interest attracted the attention of many individuals and social groups. But online educations has not been means of neutral and Impartial and in the field of character education of students observer of opportunities and challenges. So, the goal of this research was to study opportunities and challenges of online educations in character education of students with an emphasis on social constructivism approach.

Method: This study from qualitative research and of kind inductive and analytic philosophical. Information gathering method is library-documentary.

Findings: The most important opportunities online educations on character education students include development of multicultural education, academic freedom, scientific character, expand educational coverage, creating interactive learning environments and fostering critical thinking. In front of, that challenges include student academic dishonesty (that major forms include collusion, deception, plagiarism, technology manipulation and misrepresentation of information), privacy violations and nonconformity with copyright law.

Unique facilities and capabilities online educations cause growth and rapid expansion in higher education. But in online educations due to the lack of real communication and ethical modeling student from professor, despite some opportunities the field of character education does not provide much. But this vacuum can be filled with more Interacting learning environment, more use of multimedia technologies and compilation codes of ethics. also, Problem solving -based education and increasing conference student-professor can increase the educational effectiveness of online educations.

Keywords: Opportunities, Challenges, Online educations, Character education, Social constructivism.

چکیده

هدف: فناوری آموزش‌های آنلاین با دارا بودن ویژگی‌های منحصر به فردی همچون انعطاف‌پذیری، غیرحضوری بودن، دانشجو محور بودن، یادگیری مستقل مبتنی بر استعداد و علاقه توجه بسیاری از افراد و گروه‌های اجتماعی را به خود جلب نموده است. اما آموزش‌های آنلاین ابزاری خنثی و بی‌طرف نبوده و در حوزه پرورش منش دانشجویان ناظر به فرصت‌ها و تهدیدهایی است. بنابراین هدف پژوهش حاضر بررسی فرصت‌ها و چالش‌های آموزش‌های آنلاین در تربیت منش دانشجویان با تأکید بر رویکرد سازه‌گرایی اجتماعی بود.

روش: این پژوهش از جنس پژوهش‌های کیفی و از نوع استنتاجی و تحلیل فلسفی است. روش گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای- اسنادی است. **یافته‌ها:** مهم‌ترین فرصت‌های آموزش‌های آنلاین در تربیت منش دانشجویان شامل توسعه آموزش‌های چند فرهنگی، آزادی آکادمیک، منش علمی، گسترش پوشش تحصیلی، ایجاد محیط‌های یادگیری تعاملی و پرورش تفکر انتقادی است. در مقابل، چالش‌های آن شامل گسترش عدم صداقت علمی (اشکال عمده آن شامل تباہی، فریب‌کاری، سرقت ادبی، سوء استفاده از فناوری و ارائه اطلاعات نادرست است)، نقض حریم خصوصی و عدم رعایت قانون کپی‌رایت است.

امکانات و قابلیت‌های بی‌نظیر آموزش‌های آنلاین موجب رشد و گسترش سریع آن در آموزش عالی شد، اما در آموزش‌های آنلاین به دلیل فقدان ارتباط واقعی و الگوگیری اخلاقی دانشجو از استاد، با وجود برخی فرصت‌ها زمینه تربیت منش چندان فراهم نیست؛ اما این خلاء را می‌توان با تعاملی‌تر کردن محیط یادگیری، استفاده بیشتر از فناوری‌های چند رسانه‌ای و تدوین کدهای اخلاقی پر کرد. همچنین آموزش مبتنی بر حل مسأله و افزایش هم‌اندیشی استاد- دانشجو می‌تواند اثربخشی تربیتی آموزش‌های آنلاین را افزایش دهد.

کلیدواژه‌ها: فرصت‌ها، چالش‌ها، آموزش‌های آنلاین، تربیت منش، سازه‌گرایی اجتماعی.

Accepted Date: 2017/11/20

Received Date: 2017/04/05

دریافت مقاله: ۱۳۹۶/۰۱/۱۶

پذیرش مقاله: ۱۳۹۶/۰۸/۲۹

Email: amirmoradi8@yahoo.com

* نویسنده مسؤول:

مقاله برگرفته از رساله دکتری نویسنده مسؤول می‌باشد.

مقدمه و بیان مسأله

در اواخر سده بیستم و اوایل سده بیست‌ویکم، ظهور فناوری^۱ و یکی از دستاوردهایش بنام فناوری اطلاعات و ارتباطات^۲ بر تمامی شئون زندگی فردی و اجتماعی انسان‌ها سایه افکنده و با فرو ریختن مرزهای زمان و مکان، کره زمین را به یک دهکده جهانی تبدیل نموده است (Zarghami, 2009). یکی از مکان‌هایی که فناوری اطلاعات و ارتباطات بر آن تأثیرات زیادی گذاشته و آن را متحول نموده است مؤسسات آموزش عالی است، به‌گونه‌ای که امروزه استفاده از فاوا^۳ در آموزش عالی اجتناب‌ناپذیر شده است.

با گسترده‌تر شدن فاوا و نفوذ وسایل ارتباط از راه دور به عمق دانشگاه‌ها، ابزارها و روش‌های آموزش نیز دچار تحول شدند. لذا آموزش‌های مبتنی بر فاوا در آموزش عالی، همچون سایر فناوری‌ها در عرصه‌های دیگر، همراه با رشد و توسعه در چند دهه گذشته دچار تغییر و تحول شده‌اند و به همین دلیل دارای نموده‌های گوناگونی مانند آموزش از دور^۴، آموزش الکترونیکی^۵، آموزش سیار^۶، آموزش مجازی^۷ و آموزش‌های آنلاین^۸ هستند. آموزش‌های آنلاین به‌عنوان یکی از نموده‌های نوین، نوع خاصی از آموزش است که از اینترنت و سایر فناوری‌هایی که بر مبنای وب^۹ طراحی شده است استفاده می‌کند تا تجربیات یادگیری را فراهم سازد (Stewart, 2004). برتری آموزش‌های آنلاین بر سایر آموزش‌های مبتنی بر فاوا، استفاده کامل‌تر و بیشتر از فناوری‌های نوین و اینترنت با توجه به شرایط ویژه دانشجویان است. در آموزش‌های آنلاین؛ آموزش‌ها، آزمون‌ها و ارائه مدرک از طریق اینترنت انجام می‌گیرد، به‌گونه‌ای که یادداشت‌های درسی، جزوه‌ها، گفتگوها در اتاق بحث در وب قابل ذخیره کردن و بازیابی هستند (Attaran, 2004). ایلویوت ماسی (Masie, 2001) معتقد است: «آموزش‌های آنلاین صرفاً به معنای گذراندن یک دوره خاص از طریق رایانه نیست، بلکه به شیوه‌های جدید ادغام منابع، تأثیرات متقابل، افزایش عملکرد و فعالیت‌های ساخت‌یافته گفته می‌شود». آموزش‌های آنلاین، این فرصت را برای استادان و دانشجویان فراهم می‌کند، در عین حال که از نظر زمان و مکان از هم دور هستند، فاصله آموزشی موجود را با

1. Technology
2. Information Technology

۳. مخفف کلمه فناوری اطلاعات و ارتباطات

4. Distance Education
5. E. Learning
6. Mobile Learning
7. Virtual Education
8. Online Education
9. Web based

فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی مناسب مانند ویدئو کنفرانس، پست الکترونیک، اتاق‌های مباحثه الکترونیکی^۱ و گپ‌زنی^۲ و ... پر کنند (Pappano, 2001; Lewin, 2013). شاید بتوان آموزش‌های آن‌لاین را تحقق یکی از رویاهای یونسکو یعنی؛ «آموزش برای همه، در همه جا و بدون هیچ محدودیتی، فارغ از تبعیض‌های نژادی، مذهبی و جنسیتی» دانست (Sarrafzadeh, 2014). اما از آن‌جا که آموزش‌های آن‌لاین دارای پتانسیل دسترسی به مخاطبین بین‌المللی است و با توجه به تنوع قومی، نژادی، فرهنگی، مذهبی، زبانی و ... دانشجویان در محیط‌های یادگیری آن‌لاین، برقراری سیاست توازن میان انتظارات مختلف دانشجویان و استادان و همچنین مطالعه نحوه درک شرکت‌کنندگان از رفتارهای اخلاقی و منشی در محیط‌های یادگیری آن‌لاین مهم است (Lengel, 2004). همچنین همان‌طور که بونگه (Bunge, 2003: 173) و آیدی (Ihde, 2009) معتقدند؛ فناوری نه تنها از نظر فلسفی و اخلاقی خنثی نیست، بلکه خود به‌وجود آورنده دیدگاه‌های فلسفی و اخلاقی است. از این‌رو فناوری (در اینجا فناوری آموزش‌های آن‌لاین) برخی از ابعاد زندگی ما را به بهای تضعیف برخی ابعاد دیگر تقویت می‌کند، در نتیجه، به‌کارگیری آموزش‌های آن‌لاین در آموزش عالی جدای از فراهم نمودن فرصت‌های بسیار، ممکن است استادان و دانشجویان را با چالش‌های اخلاقی و منشی نوظهور و جدی مواجه کند (Zembylas, M., Vrasidas, 2005). به همین خاطر، بررسی جایگاه آموزش‌های آن‌لاین در تربیت منش بسیار مهم و ضروری است.

پرورش منش یکی از رویکردهای تربیت اخلاقی است که به معنای تلاش برای فراهم نمودن بسترهای لازم برای کمک به فراگیران جهت درک ارزش‌های اخلاقی اصیل، مراقبت از آن‌ها و عمل بر مبنای آن‌ها است (Battistich, 2000). بنابراین تربیت منش، جنبه‌های شناختی، عاطفی و رفتاری دانشجویان را مورد خطاب قرار می‌دهد (Lickona, 1993). در واقع هرگاه فردی در حوزه شناختی از اندیشه‌های خوب پیروی کند، در حوزه عاطفی به خوبی‌ها گرایش داشته باشد، از سستی‌ها متنفر باشد و در حوزه رفتار نیز به اعمال خوب اقدام نماید می‌توان گفت که منش او پرورش یافته است. توماس لیکونا مؤلفه‌های احترام^۳ و مسؤولیت‌پذیری^۴ را به سه مؤلفه خواندن^۵، نوشتن^۶ و حساب کردن^۷ اضافه کرد و آن‌ها را پنج مؤلفه آموزش معرفی کرد. در مجموع، رویکرد تربیت منش که با رویکرد اخلاق فلسفی در اسلام از یک آبخور (فلسفه اخلاقی یونان) هستند بر درونی کردن فضائل و عقل عملی تأکید دارند (Hassani, 2015).

-
1. Electronic discussion room
  2. Chat
  3. Respect
  4. Responsibility
  5. Reading
  6. Writing
  7. Arithmetic

از سوی دیگر، در حوزه فناوری دیدگاه‌ها و رویکردهای فلسفی و اخلاقی مختلفی مانند رویکرد ابزارگرایی^۱، جبرگرایی^۲، پدیدارگرایی^۳، سازه‌گرایی اجتماعی^۴ و ... وجود دارد که رویکرد سازه‌گرایی اجتماعی به مثابه آخرین نظریهٔ پساجبرگرایی در صدد است که ابهامات و گزافه‌گویی‌های جبرگرایی (که فناوری‌ها را منشأ فرهنگ می‌پندارند) و ابزارگرایی (که فناوری را ابزاری منفعل و از نظر ارزشی خنثی می‌دانند) را رفع نماید و علاوه بر تصدیق تأثیرپذیری جامعه از فناوری، فناوری‌ها را نیز برآمده از بستری تاریخی-اجتماعی بدانند. رویکرد سازه‌گرایی اجتماعی این نظر را که فناوری به‌طور مستقل توسعه می‌یابد را رد می‌کنند و معتقدند که این گروه‌های اجتماعی هستند که نقش تعیین‌کننده‌ای در توسعهٔ فناوری دارند (Vermaas at al., 2011). همچنین رویکرد سازه‌گرایی اجتماعی برخلاف جبرگرایی و ابزارگرایی بر تأثیر عوامل و گروه‌های اجتماعی بر تحولات فناوری تأکید دارد و فرهنگ‌ها را خالقان فناوری می‌داند (Devris, 2005) و بر نقش انتخاب‌های انسانی در شکل‌دهی جنبه‌های اجتماعی آموزش‌های آن‌لاین به عنوان نمودی از فاوا تأکید می‌کند (Chandler, 1996). علاوه بر این، بر مبنای رویکرد سازه‌گرایی اجتماعی تغییرات فناوری اطلاعات را باید از طریق ارجاع به فعالیت‌های اجتماعی تبیین کرد و هیچ‌گونه خصوصیت، قدرت و یا تأثیری را نمی‌توان به فناوری اطلاعات منتسب دانست (Chandler, 1996). یکی از پیامدهای این جهت‌گیری اجتماعی نسبت به تحولات آموزش‌های آن‌لاین این است که می‌توان با استفاده از تصمیمات سیاسی و اجتماعی مانع از تصمیم‌گیری کاربران در مورد کاربردهای غیراخلاقی آن شد و موجب شد که آن‌ها به بخشی از مصنوعات تبدیل نشوند. هنگامی که می‌دانیم یا انتظار داریم که اکثریت قریب به اتفاق کاربران احتمالاً رفتاری مسؤولانه در استفاده از فضای مجازی نداشته باشند، این مسأله می‌تواند راه‌حلی برای مشکلات محسوب شود (Devris, 2005). بنابراین سازه‌گرایی اجتماعی با تلقی نسبی بودن تأثیرات آموزش‌های آن‌لاین، این تأثیرات را تابع زمینه، تفسیر و فهمی می‌داند که دانشجویان، مدرسان و افراد حاضر در حوزهٔ آموزش از آن به عمل می‌آورند. لذا ساخت‌های اجتماعی، تعیین‌کنندهٔ جایگاه آموزش‌های آن‌لاین در تربیت منش دانشجویان به‌شمار می‌آیند (Chaparak, 2009).

بررسی پیشینهٔ پژوهش‌های انجام شده نیز نشان می‌دهد، تاکنون پژوهشی با این عنوان در ایران و جهان صورت نگرفته است و پژوهش‌های مشابهی هم که در داخل و خارج انجام شده است بیشتر به‌صورت کلی و تنها بر یکی از مفاهیم پژوهش مانند فناوری اطلاعات، آموزش مجازی، آموزش

-
1. Instrumentalism
  2. Determinism
  3. Phenomenalism
  4. Social constructivism

آن‌لاین، اخلاق، تربیت اخلاقی، آموزش عالی و ... متمرکز بوده‌اند و با سوگیری بیشتر به برجسته‌تر کردن چالش‌ها و تنگناهای آن پرداخته شده است، مثلاً باقری و شمشیری (Bagheri & Shamsihiri, 2014) در پژوهش خود با عنوان «فرصت‌ها و چالش‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات برای تربیت دینی و اخلاقی» دریافتند که مهم‌ترین فرصت‌های فاوا بر تربیت اخلاقی شامل دسترسی آسان و سریع به اطلاعات دینی و مذهبی، استفاده از فاوا برای آموزش مسائل دینی و اخلاقی، افزایش هوش، خلاقیت و قوه تخیل است. در مقابل چالش‌های فاوا بر تربیت اخلاقی نیز شامل کاهش تأثیرپذیری از گروه‌های مرجع، تخریب و تضعیف اعتقادات دینی، گرایش به پورنوگرافی، ترویج فرهنگ غربی، ترویج خرافه‌گرایی، اعتیاد به اینترنت و ... است. نیک‌روان مفرد (Nikravan mofrad, 2010) در پژوهش خود با عنوان «کدهای اخلاقی در آموزش‌های آن‌لاین» معتقد است که اغلب یادگیرندگان آن‌لاین نیازمند چارچوب‌های اخلاقی هستند که با فرهنگ آن‌ها سازگار باشد. لذا جهت کاهش چالش‌های اخلاقی در آموزش‌های آن‌لاین بایستی به شناسایی و ارائه کدهای اخلاقی در این حوزه پرداخت. اندرسون و سیمپسون (Anderson & Simpson, 2007) نیز در پژوهش خود با عنوان «پیامدهای اخلاقی در آموزش‌های آن‌لاین» نتیجه می‌گیرند که محتوای آموزش‌های آن‌لاین دامنه‌ای از مسائل اخلاقی را به وجود می‌آورد که نیاز دارد از هر دو چشم‌انداز مربیان و دانشجویان مورد تحقیق و بررسی قرار گیرد. همچنین سایت‌های آموزش‌های آن‌لاین مجموعه‌ای از روابط و سخنرانی‌های پیچیده و چندگانه را پشتیبانی می‌کنند که از مرزهای فیزیکی، فرهنگی و زبان‌شناختی عبور می‌کنند. کو و روزن (Ko & Rusan, 2010) نیز در پژوهش خود با عنوان «تدریس آن‌لاین» دریافتند که مسأله اخلاقی نگران‌کننده در آموزش آن‌لاین، نقض قانون کپی‌رایت و سرقت ادبی است که برای جلوگیری از عمل غیر اخلاقی کپی‌رایت باید همه ذینفعان آموزش‌های آن‌لاین ملزم به رعایت قانون کپی‌رایت و استفاده منصفانه از منابع باشند. در مجموع، از پژوهش‌های انجام شده می‌توان نتیجه گرفت که هیچ‌کدام از پژوهش‌های قبلی به بررسی فرصت‌ها و چالش‌های آموزش‌های آن‌لاین در تربیت منش دانشجویان با تأکید بر رویکرد سازه‌گرایی اجتماعی نپرداخته‌اند. اما از این منظر که هر پژوهشی خود تولیدکننده علم و ایجادکننده سؤالات جدید و نقطه شروع پژوهش‌های دیگر است قابل ستایش و تقدیر است.

بر بنیاد آنچه گفته شد ضروری است با توجه به رشد و توسعه سریع آموزش‌های آن‌لاین در دو دهه گذشته در آموزش عالی به‌طور واقعی و بی‌طرفانه فرصت‌ها و چالش‌های آن در عرصه تربیت منش دانشجویان با تأکید بر رویکرد سازه‌گرایی اجتماعی مورد بررسی قرار گیرد. این مسأله در کشور عزیزمان ایران نیز به علت رشد و توسعه آموزش‌های مجازی و آن‌لاین در آموزش عالی و سایر مؤسسات و همچنین توجه به مؤلفه‌های دینی، اخلاقی و ملی در کشور از حساسیت و ارزش بالاتری

برخوردار است. لذا هدف اصلی این پژوهش بررسی فرصت‌ها و چالش‌های آموزش‌های آنلاین در تربیت منش دانشجویان با تأکید بر رویکرد سازه‌گرایی اجتماعی می‌باشد.

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش از جنس پژوهش‌های کیفی و از نوع استنتاجی و تحلیل فلسفی است که جهت پاسخ به سؤال پژوهش (مهم‌ترین فرصت‌ها و چالش‌های آموزش‌های آنلاین در تربیت منش دانشجویان کدامند؟) مورد استفاده قرار گرفت. آغاز رویکرد پژوهش استنتاجی به زمانی برمی‌گردد که فیلسوفان و مربیان سعی کردند عناصر اصلی تعلیم و تربیت (هدف، محتوا و روش) را از مکاتب فلسفی استنتاج کنند (Shabani varaki, 2006). جوهره رویکرد استنتاجی آن است که پیشاپیش یک مکتب فلسفی پذیرفته، آن‌گاه آموزه‌های تربیتی مربوط به آن استخراج شود. در این روش نوعی رابطه یک‌سویه از فلسفه به سوی تعلیم و تربیت وجود دارد و فلسفه در واقع زیربنای عمل تربیتی را تشکیل می‌دهد (Bagheri & Attaran, 1997). پایبندی به اصول منطق و استنتاج قضایای توصیفی و دستوری و استفاده از گزاره‌های منطقی به ویژه منطق صوری از دیگر ویژگی‌های بارز در رویکرد استنتاجی است. از منظر رویکرد استنتاجی، چگونگی دست یافتن به دانش به صورت قیاس عملی مطرح می‌شود. بنابراین در پاسخ به سؤال پژوهش، روش استنتاجی به صورت قیاس عملی مطرح می‌شود و از طرح پیش‌رونده ویلیام فرانکنا (۱۹۶۶) استفاده می‌شود. در طرح پیش‌رونده با اتکا به مبانی فلسفی و متافیزیکی به استنتاج فرصت‌ها و چالش‌های آموزش‌های آنلاین در تربیت منش در آموزش عالی با تأکید بر دیدگاه فلسفی سازه‌گرایی اجتماعی پرداخته و سپس به تحلیل فلسفی آن‌ها اقدام می‌شود. تحلیل فلسفی، روش پژوهشی است که می‌توان به کمک آن نظام‌های پیچیده فکر را با تحلیل آن‌ها به عناصر ساده‌تری که بدان وسیله نسبت‌های آن مورد مذاقه قرار گیرد ارزیابی کرد (Hosseini Shahroudi, 2004). هدف پژوهش تحلیل فلسفی، فهم و بهبود بخشیدن مجموعه مفاهیم یا ساختارهای مفهومی است که بر حسب آن‌ها تجربه را تفسیر می‌نماییم، مقاصد را بیان می‌داریم، مسائل را ساخت‌بندی می‌کنیم و پژوهش‌ها را به اجرا در می‌آوریم (Shorts, 2013). در این پژوهش مفاهیم آموزش‌های آنلاین، جایگاه، مؤلفه‌ها و ابعاد آن از یک طرف و مفاهیم تربیت منش، سازه‌گرایی اجتماعی، مؤلفه‌ها و ابعاد آن‌ها از سوی دیگر مورد تحلیل، تفسیر و وضوح‌بخشی قرار می‌گیرند.

یافته‌های پژوهش

امروزه آموزش‌های آن‌لاین به‌عنوان شیوه نوین آموزشی مورد توجه بسیاری از مؤسسات و دانشگاه‌های دنیا قرار گرفته است و به سرعت در حال رشد است. اکثر رهبران آموزش عالی معتقدند که آموزش‌های آن‌لاین رشد و گسترش خود را ادامه خواهد داد تا زمانی که یک روز اکثریت دوره‌های آموزش عالی را در بر بگیرد و آموزش آن‌ها به‌صورت آن‌لاین ارائه گردد (Allen & Seaman, 2013). به‌طور کلی، هر زمانی که رشد و توسعه یک فناوری پرشتاب و خارج از حد متعارف و عرف باشد، احتیاط لازم باید انجام شود و به جزئیات و جهت نیروی وارده توجه شود. اکنون فناوری آموزش‌های آن‌لاین فراتر از حالت کلی در آموزش عالی در حال رشد است، در نتیجه باید در مورد آن احتیاط لازم به عمل آید (Allen & Seaman, 2014).

در مجموع، دیدگاه‌ها و رویکردهای متفاوتی در مورد فرصت‌ها و چالش‌های اخلاقی ناشی از به‌کارگیری آموزش‌های آن‌لاین در آموزش عالی مطرح شده است، اما از آن‌جا که سازه‌گرایی اجتماعی در صدد است با رد ابزارگرایی و نقد جبرگرایی رویکرد جدیدی در عرصه فاوا (مانند آموزش آن‌لاین) ارائه دهد، جهت ترسیم فرصت‌ها و چالش‌ها بر آن تأکید شده است. البته نباید به چالش‌های آموزش‌های آن‌لاین برای تربیت منش به‌گونه‌ای سلبی یا ایجابی نگریست، بلکه باید این پیامدها را تحلیل کرد، ابعاد آن را شناخت و متناسب با شرایط و مقتضیات و با اتخاذ تدابیر به موقع و مناسب چالش‌ها را به فرصت تبدیل کرد. در ادامه به برخی از مهم‌ترین فرصت‌ها و چالش‌ها اشاره خواهد شد.

فرصت‌های آموزش‌های آن‌لاین در تربیت منش

فرصت‌ها و امکانات متعددی از آموزش‌های آن‌لاین در حوزه تربیت منش قابل تصور است که مهم‌ترین آن‌ها به شرح ذیل است:

۱- ترویج و توسعه آموزش‌های چند فرهنگی

دانشگاه‌ها به‌عنوان یک محیط فرهنگی دارای تنوع قومیت‌ها، خرده‌فرهنگ‌ها، سلیقه‌ها، ذائقه‌ها و گرایش‌های سیاسی و اجتماعی مختلف می‌باشند و مدیریت این محیط باید براساس الگوی سنجیده یا مبانی نظری متقن صورت گیرد که از جمله این مبانی نظری مباحث چند فرهنگی است. در جامعه مدرن امروز یک مجموعه از فرهنگ‌ها و هنجارهای متنوع و مختلف در کنار هم قرار گرفته‌اند که غالباً با یکدیگر همسو و تقویت‌کننده یکدیگر نبوده، بلکه در تضاد با هم قرار می‌گیرند (Rafi pour, 2006: 388). پژوهش جین^۱ و همکارانش (Jane et al, 2008) با عنوان «درک نژاد، قومیت و فرهنگ در دو دانشکده پزشکی انگلستان» در زمینه ضرورت مراقبت‌های پزشکی متخصصان بالینی از

1. Jane

بیماران دارای فرهنگ‌ها و قومیت‌های مختلف نشان داد که هنوز در زمینه پذیرش و احترام به چند فرهنگی، مشکلاتی در بین دانشجویان وجود دارد و بحث و مذاکره در مورد مسائل قومی، نژادی و فرهنگی برای دانشجویان دشوار بوده و آنان جهت گسترش ارزش‌های حرفه‌ای خود و داشتن فهمی کل‌نگر از قومیت و فرهنگ‌ها به پشتیبانی و درک نکات مبهم نیاز دارند. بنابراین گروه‌های اجتماعی ذیربط فناوری آموزش‌های آن‌لاین را یک نوآوری شایسته جهت ایجاد فضای سازگاری و توافق میان فرهنگ‌های مختلف و توسعه آموزش‌های چند فرهنگی می‌دانند می‌دانند.

سولیوان (به نقل از استوارت) (Stewart, 2004) معتقد است که آموزش‌های آن‌لاین با استفاده از فناوری‌های نوین مانند ویدئو کنفرانس، اتاق‌های مباحثه الکترونیکی^۱ و گپ‌زنی^۲، چت^۳، پست الکترونیک^۴، تالارهای گفتگو و انجمن‌ها و فروم‌ها موجب گسترش آموزش به سرتاسر دنیا شده است که در آن فراگیرانی از تمام فرهنگ‌ها، اقوام، نژادها، ادیان و زبان‌های مختلف در حال تحصیل هستند و با یکدیگر زندگی علمی بدون تعصب و دشمنی همراه با احترام متقابل دارند. همچنین آموزش‌های آن‌لاین توانسته است مخاطبانش را به سوی ارزش‌ها و منش‌هایی مانند احترام، صداقت، شجاعت، از خودگذشتگی و ... سوق دهد که ارزش‌هایی کلی و جهان‌شمول هستند، لذا از پرورش انسان جزمی و تک‌بعدی جلوگیری نموده است. علاوه بر این، آموزش‌های آن‌لاین سبب بهبود رشد شناختی دانشجویان، افزایش درک و فهم چند فرهنگی، نژادی و قومی، تقویت حس اجتماعی و مشارکت مدنی آن‌ها می‌شود. از جمله فعالیت‌هایی که در آموزش‌های آن‌لاین می‌تواند به تعامل بهتر فراگیران کمک کند آن است که فراگیران با یکدیگر بر روی پروژه‌های گروهی و تیمی فعالیت نمایند و این شکل از تعامل بر بهبود حساسیت‌های فرهنگی فراگیران، افزایش کیفیت عملکرد آن‌ها و بهبود تعامل در کلاس‌های آن‌لاین مؤثر است (Arsalan, 2010). بنابراین، مطابق با رویکرد سازه‌گرایی اجتماعی و تأثیرگذاری و تأثیر پذیری انسان‌ها و فناوری بر یکدیگر، فناوری آموزش‌های آن‌لاین از طریق ارائه آموزش‌های غیرحضور و شبانه‌روزی و فراهم نمودن زمینه دسترسی دانشجویان به خدمات، مدارک و منابع و بی‌اهمیت نمودن فرهنگ، نژاد و قومیت در ثبت‌نام و حضور در کلاس‌ها، امکان گفتگو و تبادل اطلاعات و افکار بین فراگیران مختلف از فرهنگ‌ها و قومیت‌های مختلف را مقدور ساخته و زمینه توسعه آموزش چند فرهنگی را فراهم نموده است. به عبارت دیگر در محیط آموزش آن‌لاین فراگیران و استادان منابع اطلاعاتی را در اختیار یکدیگر می‌گذارند و به یک

-
1. Electronic discussion room
  2. Chat room
  3. Chat
  4. E.mail

فهم مشترک نائل می‌شوند. در نتیجه آموزش‌های آن‌لاین فرصت وقوع تبادل بین فرهنگی و توسعه آن را بین فراگیران به وجود می‌آورد.

۲- پرورش حس نوع‌دوستی و گسترش پوشش تحصیلی

گسترش پوشش تحصیلی یعنی در بر گرفتن جمعیتی که به‌طور سنتی و به‌خاطر دلایل فرهنگی و اجتماعی از آموزش عالی محروم مانده‌اند (Haddad, 2005). باید گفت که دسترسی به آموزش عالی هنگامی عادلانه خواهد بود که فرصت‌های برابری برای ورود به آن وجود داشته باشد؛ اما واقعیت آن است که در دنیای واقعی به‌علت تعداد محدود دانشگاه‌های حضوری و شهریه‌های سنگین و سر به فلک کشیده آن‌ها این امکان برای همه داوطلبان وجود ندارد و همیشه برخی از گروه‌های جامعه بسته به ساختار اجتماعی، فرهنگی و سیاسی جامعه ممکن است به دلایل متفاوتی از قبیل مشکلات جسمی و فیزیکی مانند معلولیت، نوع جنسیت و یا بیماری‌های خاص روانی از دست‌یابی به تحصیل محروم بمانند (Modanloo & Salarian, 2012). در پاسخ به چنین نگرانی‌هایی بود که آموزش عالی مجازی خود را با موج تغییرات و شکل توسعه یافته عصر اطلاعات هماهنگ کرد تا با استفاده از آموزش‌های آن‌لاین تمام کسانی را که علاقمند به تحصیلات آکادمیک بودند را بدون محدودیت و ظرفیت تحت پوشش خود قرار دهد (Stewart, 2004; Alavi, 2001).

آموزش‌های آن‌لاین مطابق با رویکرد سازه‌گرایی اجتماعی و تأکید آن بر نقش انتخاب‌های انسانی، با هدف رشد و توسعه نوع‌دوستی، با استفاده از فناوری‌های نوین آموزشی، روشی متمایز از روش‌های سنتی را برای آموزش دختران و زنان محروم ارائه نموده است که علاوه بر کم هزینه بودن، می‌تواند بدون مبارزه و مقابله با سنت‌های فرهنگی یک کشور خاص و از میان برداشتن آن‌ها، دختران و زنان محروم از تحصیل را تحت پوشش آموزش و ادامه تحصیل خود قرار دهد. همچنین آموزش‌های آن‌لاین برای افراد معلول- که بخش بزرگ و فراموش شده اکثر جوامع هستند- حمایت‌های لازم را برای ادامه تحصیل آن‌ها از طریق فناوری‌های نوین آموزشی و بدون نیاز به رفت و آمد و حضور در کلاس فراهم نموده است. بنابراین آموزش‌های آن‌لاین بین افراد محروم و معلول و کلاس‌های درس از طریق فناوری‌های نوین آموزشی پل ارتباطی ایجاد نموده و زمینه تحصیل آن‌ها را فراهم کرده است. لذا عامل به عمل بودن خود آموزش‌های آن‌لاین و مدرسان آن به نوع‌دوستی و پذیرش و احترام گذاردن آن‌ها به تمام انسان‌ها فارغ از هر نوع تفاوت بین آن‌ها و همچنین توجه به گروه‌های اجتماعی محروم و بازمانده از تحصیل در سرتاسر جهان، خود باعث رشد و توسعه نوع‌دوستی و پرورش مسئولیت‌پذیری دانشجویان شده است (Stewart, 2004; Haddad, 2005). بنابراین با توجه به نقش گروه‌های اجتماعی ذریبط و تفسیرهای منعطف آن‌ها در رویکرد سازه‌گرایی اجتماعی در توسعه فناوری باید گفت، موفقیت فناوری آموزش‌های آن‌لاین در تحت پوشش قرار

دادن گروه‌های محروم و معلول جامعه و حل مشکل این گروه‌های اجتماعی باعث شده است تا این فناوری به عنوان یک راه‌حل پذیرفتنی و نوآوری شایسته دیده شود و توسعه پیدا کند.

۳- رشد و توسعه آزادی آکادمیک

یکی از مهم‌ترین آزادی‌های موردنیاز بشر امروز آزادی آکادمیک^۱ است که به معنای آزادی تفکر در دنیای علمی و به معنای پیگیری آزادی دانش به وسیله محققین و دانشجویان می‌باشد. به عبارت دیگر، آزادی علمی، آزادی تحقیق، آموزش و یادگیری است (Clark, 1983). با گسترش مفهوم آزادی آکادمیک در طول زمان، این مفهوم به‌طور کلی با چهار بُعد شناخته شده است: آزادی بیان در داخل و خارج از دانشگاه، آزادی تحقیق و پژوهش، آزادی انتشار یافته‌های پژوهش در جامعه و آزادی در کلاس درس. یکی از توجیحات اصلی برای آزادی آکادمیک این است که محققان در جستجوی پیشرفت دانش انسانی نیاز به حمایت در برابر دخالت کسانی دارند که ممکن است از تأثیر ایده‌های جدید آن‌ها هراس داشته باشند و با آن مخالفت کنند (Masri, 2011).

واقعیت آن است که آموزش‌های آن‌لاین در مقایسه با آموزش‌های حقیقی و چهره‌به‌چهره، به علت دارا بودن مزیت‌های منحصربه‌فردی نظیر حذف موانع مکانی و زمانی، غیرحضور بودن و صرفه‌جویی در هزینه‌ها و زمان، دسترسی آن‌لاین به کلاس‌ها و محتوا و منابع و ... جنبش و حرکتی را به جامعه مجازی دانشجویان داده است. همچنین با در دسترس قرار دادن منابع، خدمات و مدارک آموزشی بیشتر و عرضه کردن فرصت انتخاب‌های بیشتر، زمینه آزادی علمی و آکادمیک بیشتری را برای دانشجویان فراهم آورده است (Stewart, 2004). بنابراین آموزش‌های آن‌لاین با عرضه کردن انتخاب‌های بیشتر و با در دسترس قرار دادن آموزش دانشگاهی، آزادی آکادمیک را برای دانشجویانی که نمی‌توانستند در نظام آموزش واقعی و سنتی شرکت کنند و آزادی بیان داشته باشند را افزایش داده است و به‌طور کلی می‌توان گفت که استفاده از اینترنت به‌عنوان رسانه آموزشی، به دلیل افزایش فرصت مکاتبات علمی، بازیابی اطلاعات و آموزش، آزادی آکادمیک را افزایش داده است.

۴- رشد و تقویت منش علمی

منش علمی^۱، صرفاً به معنای آموزش داده‌ها و اطلاعات نمی‌باشند، بلکه ارزش‌هایی هستند که افراد تعلیم یافته آن را در محیط‌های علمی و زندگی حرفه‌ای خود نشان می‌دهند (Fotoohi Qazvini & Khazai, 2009). از جمله منش‌های علمی می‌توان از صداقت^۲، تعهد^۳، عدالت^۴، اعتماد^۵، همکاری^۶، احترام، کنجکاوی^۷ و مسؤولیت‌پذیری نام برد که براساس رویکرد سازه‌گرایی اجتماعی نهادینه کردن هر کدام از این منش‌ها در یک جامعه علمی پیامدهای مثبتی دارد که پرهیز از تعصب^۸، پیش‌داوری^۹، تقلب و سرقت علمی و رشد استقلال تفکر علمی، احترام به استاد و یافته‌های دیگران، انضباط فکری و انتقادپذیری را می‌توان از آن جمله دانست (Suen, 2005; Newlin & Wang, 2002).

با آن که یادگیری دانش و حرفه در یک زمینه خاص، جزو وظایف عمده آموزش عالی محسوب می‌شود، کسب منش علمی و توسعه تفکر علمی، جزو وظایف بسیار مهم آموزش عالی است. در حوزه آموزش‌های آن‌لاین، وجود کانال‌های برقراری ارتباط بسیار زیاد باعث افزایش تعاملات و ارتباطات بین دانشجویان و استادان و برداشتن سدهای زمانی و مکانی می‌شود. در نتیجه این افزایش تعاملات، شناخت استادان و دانشجویان از یکدیگر افزایش می‌یابد و اضطراب، ترس و بدبینی دانشجویان کاهش یافته و حس دل‌بستگی، رضایت‌مندی، مسؤولیت‌پذیری، صداقت، اعتماد و تعهد به یکدیگر افزایش می‌یابد (zarghami, 2016). علاوه بر این در آموزش‌های آن‌لاین اکثر استادان، کلاس‌های آن‌لاین «ساعات اداری مجازی» با استفاده از نرم‌افزار وینار مانند ویکس^{۱۰}، گو تو میتینگ^{۱۱}، اتاق‌های گفتگو^{۱۲} و نرم‌افزار پیام از طریق مسنجر دارند. این نرم‌افزارها به دانشجویان اجازه می‌دهند که با اساتید خود ارتباط و تعاملی مؤثرتر، با رسمیت کمتر و خودمانی‌تری داشته باشند و این شانس را دارند که در تعاملات‌شان با دانشجویان سخنان عامیانه‌تری را به کار ببرند که موجب کاهش اضطراب و دلهره دانشجویان و افزایش منش علمی دانشجویان می‌شود (Chickering & Gamson, 1987). بنابراین وجود کانال‌های متعدد برقراری ارتباط و تعامل در آموزش‌های آن‌لاین

1. Scientific character
2. Honesty
3. Commitment
4. Justice
5. Confidence
6. Cooperation
7. Curiosity
8. Bigotry
9. Prejudice
10. Webex
11. Go to meeting
12. Chatroom

نسبت به آموزش‌های سنتی، باعث برقراری ارتباط مؤثر و قوی در زمان‌های مختلف بین استادان و دانشجویان می‌شود. همین افزایش ارتباطات و برداشتن سدهای زمانی و مکانی باعث افزایش شناخت بیشتر استاد- دانشجو از یکدیگر و افزایش تأثیرگذاری شخصیتی و الگویی استاد و پرورش منش مسؤولیت‌پذیری، تعهد، صداقت، احترام و ... دانشجو می‌شود. همچنین درک‌شدن و دیده شدن دانشجو توسط استاد و سایر دانشجویان و پاسخ‌گو بودن آن‌ها به سؤالاتش حتی در روزهای تعطیل باعث افزایش رضایت، پایبندی و مسؤولیت‌پذیری وی به نقش دانشجویی‌اش می‌شود.

۵- ایجاد محیط یادگیری تعاملی و تغییر نقش استاد و دانشجو

یادگیری خوب همانند کار خوب امری مشارکتی و اجتماعی است نه رقابتی و انفرادی. دانشجویان از طریق نشستن در کلاس، گوش دادن به مدرس، حفظ کردن تکالیف از پیش آماده شده و پاسخ دادن به سؤالات، چیز زیادی یاد نمی‌گیرند (در مدل سنتی آموزش)، بلکه دانشجویان زمانی بیشتر یاد می‌گیرند که الگوی تدریس و یادگیری آن‌ها تعاملی و دانشجو محوری باشد و خودشان به‌طور فعال در ساختن دانش از طریق مشارکت صحیح فعالیت در دنیای واقعی بکوشند (همانند الگوی آموزش آن‌لاین). به عبارت دیگر، دانشجویان زمانی بیشتر یاد می‌گیرند که خود دانش را تجزیه و تحلیل، ارزیابی و سنتز کنند و از آن استفاده کنند، کاری که آموزش‌های آن‌لاین آن را از طریق ایجاد محیط یادگیری تعاملی و فعال کردن دانشجویان در فرایند آموزش و دادن نقش تسهیل‌گری و هدایت‌گری به استادان انجام می‌دهد، چرا که این شیوه آموزش باعث افزایش شور و شوق و انگیزه دانشجویان شده و آن‌ها را در فرایند آموزش و یادگیری، مسؤولیت‌پذیر و متعهد بار می‌آورد (Chickering & Gamson, 1987). انجمن‌های بحث و گفتگو رایج‌ترین شکل از ارتباط و تعامل در آموزش‌های آن‌لاین است و همکاری و تشریک مساعی دانشجویان در این انجمن‌ها با یکدیگر به آن‌ها اجازه می‌دهد تا تجربیات، افکار و تفاسیرشان را با استادان و همکلاسی‌هایشان به اشتراک بگذارند (Hathorn, 2010). همچنین نیولین و وانگ (Newlin & Wang, 2002) بر این باورند که تشریک مساعی دانشجویان در کلاس‌های آن‌لاین ضروری‌تر و مهم‌تر از کلاس‌های سنتی و چهره به چهره است، چرا که در کلاس‌های آن‌لاین، دانشجویان تماس و ارتباط واقعی با استادان و همکلاسی‌های خود ندارند.

متداول‌ترین اشکال تعامل در رویکرد یادگیری تعاملی در آموزش‌های آن‌لاین شامل تعامل دانشجو- دانشجو، دانشجو- استاد، دانشجو- محتوا، استاد- محتوای، استاد- استاد و محتوای- محتوای است. لذا آموزش‌های آن‌لاین با فراهم کردن تسهیلات لازم برای تأمین ارتباط و تبادل اطلاعات میان نه تنها یاددهنده (استاد) و یادگیرنده (دانشجو)، بلکه میان خود یادگیرندگان محیط یادگیری جدیدی فراهم کرده است که در آن دو عامل اصلی فرایند آموزش (یاددهنده - یادگیرنده) به‌طور

تعاملی با هم روی عامل سوم این فرایند یعنی محتوا کار می‌کنند (Anderson, 2006). علاوه بر موارد مذکور، آموزش‌های آن‌لاین قابلیت تشویق گفتگوی فعال را دارد. این گفتگو به همکاری دانشجویان با یکدیگر برای رسیدن به اهداف مشترک و موفقیت فردی و گروهی اشاره می‌کند. بنابراین مفهوم همکاری با مفاهیم حل مسأله، خلق دانش و نظریه‌شناسی پیوند دارد و استاد و دانشجو در فرایند یادگیری نقش فعال دارند (Eugenia, 2002). بنابراین می‌توان گفت که رویکرد یادگیری تعاملی در آموزش‌های آن‌لاین به دلیل تغییر نقش مدرس و یادگیرنده و فعال کردن فراگیران در یادگیری، شبانه‌روزی کردن فرایند آموزش و متنوع کردن راه‌های برقراری ارتباط و ... بیشترین تناسب را با رسالت‌های آموزش عالی بخصوص پرورش منش فراگیران دارد.

در مجموع، باید گفت که آموزش‌های آن‌لاین از طریق تشکیل کانون‌ها و انجمن‌های دانشجویی، فرهنگی، تربیتی و هنری سعی می‌کند دانشجویان و اساتید را به تشریک‌مساعی و همکاری دعوت نماید. چرا که ارتباط و همکاری آن‌لاین دانشجویان با یکدیگر حس تعلق، روحیه گروهی و انگیزه دانشجویان را تقویت می‌کند و ضمن تحمل ضعف‌ها و کاستی‌های اخلاقی یکدیگر، مهارت‌های حل مسأله و تفکر انتقادی آن‌ها را رشد و توسعه می‌دهد (Chickering & Gamson, 1987). بنابراین مطابق با تأکید سازه‌گرایی اجتماعی بر نقش و موقعیت گروه‌های اجتماعی در توسعه فناوری، آموزش‌های آن‌لاین با متمرکز شدن بر یادگیرنده و ارائه آموزش‌های دانشجو محور، زمینه انتخاب اطلاعات و سازماندهی آن را برای دانشجویانش فراهم می‌کند. به بیان دیگر، به دلیل حجم بالای تبادل اطلاعات و افکار بین استاد- دانشجو و دانشجویان با یکدیگر در آموزش‌های آن‌لاین، بایستی مهارت‌هایی نظیر تفکر انتقادی، حل مسأله، تصمیم‌گیری و ... را در دانشجویان پرورش داد که آن‌ها را قادر سازد فعالانه، مستقلانه و عاقلانه در کسب، کنترل، استفاده از اطلاعات و حل مسائل اقدام کنند تا فهم و دانش مشترک در آن‌ها به وجود آید

۶- رشد و پرورش تفکر انتقادی و استدلال اخلاقی

تفکر انتقادی فرآیند فعالیت منظم عقلانی و ماهرانه مفهوم‌سازی، کاربرد، تجزیه و تحلیل، ترکیب و ارزشیابی مجموعه‌ای از اطلاعات و یا تعمیم آن می‌باشد که به وسیله مشاهده، تجربه، اندیشه، منطق یا ارتباط به‌عنوان راهنمای نگرش و رفتار عمل می‌نماید (Scriven, 2007). تأکید بر رشد تفکر انتقادی و استدلال اخلاقی دانشجویان بر این پیش‌فرض استوار است که تفکر و تعاملات انتقادی و فرهنگ پژوهش از ویژگی‌های ایده‌آل تحصیلات دانشگاهی است و استدلال و مشورت اخلاقی را در مراحل بالاتری از پیچیدگی تحریک خواهد کرد. به عبارت دیگر، از بهترین تغییرات مستند که ناشی از تجربیات دانشگاهی بر دانشجویان است می‌توان افزایش کیفیت و پیچیدگی استدلال‌های اخلاقی، نشان دادن تأثیرات مثبت آموزش عالی بر روی ارزش‌های اخلاقی و انسانی، نگرش‌های مربوط به حقوق بشر و رفاه دیگران را نام برد (Pascarella & Terenzini, 1991).

انیس، لیپمن و پاول (Shabani, 2005) بر این باورند که تربیت انسان متفکر، کاوشگر، خلاق و نقاد باید نخستین هدف تعلیم و تربیت در سطح تحصیلات دانشگاهی باشد، لیکن روش‌های آموزش سنتی دیگر پاسخ‌گوی نیازهای دانشجویان هزاره سوم و شرایط آموزشی جدید آن‌ها نخواهد بود، اما با استفاده از آموزش‌های آن‌لاین می‌توان ارزش‌های اخلاقی را به روشی ساده‌تر، اما مؤثرتر و پایدارتر به دانشجویان آموزش داد و مهارت استدلال اخلاقی آنان را پرورش داد (Khalili & Keshtiaray, 1996; Harasim & et al, 2014). همچنین نگرش‌های کل‌گرا نسبت به یادگیری که در آن تفکر، احساسات و ارتباط با دیگران تلفیق شده‌اند، نگرش غالب در هزاره سوم است که آموزش‌های آن‌لاین توانایی پاسخ‌گویی به این درخواست‌ها را دارد (Ferreira, 2010). بنابراین می‌توان گفت که تقویت تفکر انتقادی و استدلال اخلاقی در محیط آموزش‌های آن‌لاین می‌تواند با تقویت چهار حیطة عمده از جمله خلاقیت، زبان، تصمیم‌گیری و تقویت قوای فرا شناختی همراه شود. لذا عاملی که در تقویت تفکر انتقادی و استدلال اخلاقی دانشجویان مؤثر است، مشارکت و همراهی اعضای گروه با یکدیگر است که در این زمینه می‌توان به مواردی نظیر تحلیل مباحث و ارائه ایده‌ها و نظرات متفاوت، ارائه ایده‌های مخالف و مباحثه پیرامون آن، ادامه مباحثه تا حل کامل مشکل و مشارکت فعال دانشجو در یادگیری خود، ارائه تکالیف و نتایج پژوهش‌ها به یکدیگر، استفاده از نقشه شناختی یکدیگر، استفاده از فلوجارت‌ها و اشکال مختلف یادگیری اشاره کرد. همچنین نظر به این که آموزش در دوره‌های آن‌لاین دانشجو محور است و دانشجو خود بخش اعظم یادگیری و پرورش خود را بر عهده می‌گیرد، این امر در پرورش تفکر انتقادی و استدلال اخلاقی وی تأثیرگذار می‌باشد.

در مجموع با توجه به رویکرد سازه‌گرایی اجتماعی و نقش گروه‌های اجتماعی ذریبط و تفسیرهای منعطف آن‌ها در رشد و توسعه فناوری می‌توان گفت که فناوری آموزش‌های آن‌لاین از یک سو با ایجاد تغییر در ماهیت یادگیرندگان (گوناگونی و تنوع سن، جنس، فرهنگ، رنگ، نژاد و زبان و ...)، تجربیات دانشگاهی (تحصیل پاره‌وقت، غیرحضور و ...)، ماهیت تدریس (کم‌رنگ کردن مرزهای سنتی و قراردادی بین نقش‌ها، مسؤولیت‌ها و فعالیت‌های مدرسان و یادگیرندگان با به‌کارگیری روش‌های یادگیری تعاملی و مشارکتی) و ماهیت ارزیابی (ارزیابی بازده تفکر انتقادی، درک و فهم فرهنگی، همدلی، شهروندی و مسؤولیت‌پذیری اجتماعی علاوه بر ارزیابی دانش فراگیران) و از سوی دیگر با به‌کارگیری فناوری‌های نوین آموزشی مانند ویدئو کنفرانس، اتاق‌های مباحثه الکترونیکی، پست الکترونیک، فروم‌ها و چت‌روم‌ها فرصت‌ها و امکانات متعددی را برای پرورش منش دانشجویان فراهم نموده است، درحالی‌که در آموزش‌های سنتی و چهره‌به‌چهره به‌دلیل محدودیت‌های محیطی، اقتصادی، نیروی انسانی و زمانی چنین قابلیت‌ها و امکاناتی کمتر وجود دارد.

چالش‌های آموزش‌های آن‌لاین در تربیت منش

علی‌رغم فرصت‌ها و امکانات متعدد آموزش‌های آن‌لاین در حوزه تربیت منش، استفاده و به‌کارگیری از این فناوری در آموزش عالی چالش‌های اخلاقی متعددی را نیز برای دانشجویان به‌وجود آورده است که در ادامه به تشریح آن‌ها خواهیم پرداخت.

۱- گسترش عدم صداقت علمی

صداقت علمی عبارت است از تعهد بی‌چون و چرا به پنج اصل صداقت، اعتماد، انصاف، احترام و مسؤولیت‌پذیری حتی در بحرانی‌ترین شرایط (Center for Academic Integrity, 1999). لذا صداقت علمی ارزش بنیادینی است که دانشگاه‌ها براساس آن بنا نهاده شده‌اند. شاید بتوان گفت؛ بسیاری از دانشجویانی که دچار بی‌صداقتی علمی می‌شوند ممکن است از این امر آگاه نباشند که رفتار آن‌ها یکی از مصداق‌های عدم صداقت علمی است. بنابراین مجمع صداقت علمی هر گونه فعالیتی را که بر آموزش و روند آن، پیگیری علم و دانش و ارزیابی منصفانه از عملکرد دانشجویان تأثیرگذار باشد در زمره تخلف‌های تحصیلی و عدم صداقت علمی قرار می‌دهد مانند تقلب، کپی‌برداری، سرقت ادبی، جعل تکالیف، ارائه مدارک جعلی، کمک به دیگران حین تقلب، دستیابی به محتوای آزمون و ... (Center for Academic Integrity, 1999; Schmelkin & et al, 2008).

چیزل (Chiesel, 2009) چند دلیل شایع برای عدم صداقت علمی دانشجویان مشخص و بیان کرده است مانند ترس از شکست، تمایل به کسب نمرات بهتر، کاهش فشار والدین، واضح نبودن اهداف آموزشی و این تصور غلط دانشجویان که؛ «دانشجویان دیگر هم عدم صداقت علمی دارند»، «احتمال کمی برای گرفتار شدن و لو رفتن وجود دارد» و «اگر هم گرفتار شوم، مجازات و تنبیه خاصی برایم وجود ندارد». عدم صداقت علمی انواع مختلفی دارد. پنج شکل عمده آن که در آموزش‌های آن‌لاین معمولاً رخ می‌دهد عبارت است از؛ تبانی^۱، فریب‌کاری^۲، سرقت ادبی^۳، سوء استفاده از فناوری^۴ و ارائه اطلاعات نادرست^۵. در ادامه به تشریح هر یک از این موارد می‌پردازیم.

الف- تبانی

تبانی یا سازش به معنی انتخاب یک دانشجوی دیگر جهت شرکت در کلاس یا حضور در آزمون و یا هر دو مورد است (Shabani, 2005). بنابراین استفاده از تبانی نیازمند آماده‌سازی از سوی دانشجو است. تبانی دارای دو شکل مختلف است:

1. Collusion
2. Deception
3. Plagiarism
4. Technology manipulation
5. Misrepresentation

- **تقلب دیجیتال سازمان‌یافته:** یکی از مهم‌ترین چالش‌های آموزش‌های آن‌لاین، تقلب دیجیتال است. معمولاً تقلب دیجیتال دانشجویان در هنگام برگزاری آزمون‌های نهایی دوره‌های آن‌لاین افزایش می‌یابد (Harmon & et al, 2010). در تحقیقات باسون گزارش شده است؛ دانشجویان آن‌لاین در ابتدا تصور می‌کنند که گذراندن دوره‌های آن‌لاین نسبت به دوره‌های چهره‌به‌چهره آسان‌تر است؛ اما در طول دوره می‌فهمند که تصورشان اشتباه بوده است، لذا جهت جبران کم‌کاری‌ها و کسب نمره بهتر به تقلب دیجیتال روی می‌آورند (Community College Research Center pt, 2013). معمولاً دانشجویان احتیاط و دوراندیشی لازم را در روند تقلب دیجیتال به عمل می‌آورند، چرا که تقلب دیجیتال در یک دوره آن‌لاین نیازمند آگاهی در مورد سایر دانشجویان و درک این مطلب است که کدام‌یک از دانشجویان گرایش زیادی به تقلب دارند. لذا، در یک محیط آن‌لاین دانشجو ممکن است راه‌هایی برای کپی کردن پاسخ یکی دیگر از دانشجویان با کسب اجازه از وی داشته باشند (Dietz-Uhler, 2011). هاول و همکارانش (Howell & et al, 2009) نیز گزارش کردند که دانشجویان از طرق مختلف مانند تهدید، دست‌کاری و پرداخت پول اجباری سایر دانشجویان را به تقلب دیجیتال وادار می‌کنند.

- **تبادل اطلاعات:** در اینجا باید گفت که تبادل اطلاعات دارای نقشی دوگانه در آموزش‌های آن‌لاین است. به عبارت دیگر می‌تواند هم در زمره فرصت‌های آموزش‌های آن‌لاین قرار گیرد و هم دارای نقشی منفی در تربیت منش باشد و این به نوع استفاده دانشجویان از آن بستگی دارد. لذا در اینجا به چالش‌های آن اشاره می‌شود. در یک دوره آن‌لاین، فناوری معمول‌ترین راهبرد برای به اشتراک گذاشتن پاسخ‌ها و آثار مطالعاتی است (Sileo, 2008). اکثر دانشجویان زنگ و باهوش در زمینه فناوری ممکن است از تلفن‌های همراه خود به‌منظور ثبت و ذخیره پاسخ‌ها، یادداشت‌ها، متن‌ها و عکس گرفتن از امتحان استفاده کنند و سپس آن را به سایر هم‌کلاسی‌هایشان ارسال کنند. بنابراین دانشجویان آن‌لاین ممکن است از گوشی‌های خود برای برقراری ارتباط با دیگران (Howell & et al, 2009)، ارسال پیام‌های فوری و یا ایمیل در طول زمان برگزاری آزمون استفاده کنند (Sileo, 2008).

بنابراین، تبانی مستلزم آن است که دانشجویان یکدیگر را بشناسند و یا یک خیانت‌کار را از طریق فعالیت‌های دوره و یا سایر دوستان‌شان پیدا کنند و به او پیشنهاد دهند. در نتیجه وجود تبانی در بین فراگیران آموزش‌های آن‌لاین، ارزش‌های اخلاقی و تربیتی را در آن‌ها تضعیف و صداقت، درستکاری و تعهد را در آن‌ها از بین می‌برد.

ب- فریب‌کاری

اگر چه اصول و ارزش‌های اخلاقی مانند امانت‌داری، راست‌گویی، حفظ کرامت انسانی، احترام و ... بعضاً کلی و جهانشمول هستند، اما ممکن است هر یک از این ارزش‌ها در حوزه‌های مختلف مصادیقی متفاوت از دیگر حوزه‌ها پیدا کند، مثلاً، فریب‌کاری در حوزه بانک با فریب‌کاری در حوزه آموزش حقیقی و مجازی متفاوت است (Brockett & Hiemstra, 2004). تفاوت فریب‌کاری و تبانی در آموزش‌های آن‌لاین در این است که در فریب‌کاری، بر خلاف تبانی دیگر رضایت طرفین از انجام عمل در میان نیست، همچنین دانشجو توافقی را که با استاد خود و یا دیگران در مورد داشتن صداقت علمی و انجام صادقانه تکالیف محوله و یا ارزیابی بسته است می‌شکند. برخی از مصادیق فریب‌کاری در آموزش‌های آن‌لاین عبارت است از تصویربرداری و یا کپی‌برداری از یادداشت‌ها و مطالب درسی یک دانشجو بدون اجازه گرفتن از او (Dietz-Uhler, 2011). کمک گرفتن از مربی شخصی و یا یادداشت‌های دانشجویان ترم‌های قبلی در کلاس‌ها و یا آزمون پایانی دوره بدون اطلاع مربی (Rowe, 2004). بنابراین فریب‌کاری در آموزش‌های آن‌لاین به دلیل غیرحضور بودن دوره‌ها، ارائه تکالیف و انجام آزمون‌ها و همچنین ایرادهای فنی فناوری‌های امروزی ممکن است رخ دهد.

بنابراین فریب‌کاری در آموزش‌های آن‌لاین از پدیده‌های غیراخلاقی است که ناشی از عدم صداقت، تعهد و مسؤولیت‌پذیری گروهی از دانشجویان است. مطابق با رویکرد سازه‌گرایی اجتماعی و اجتماعی بودن روند تکامل فناوری، به نظر می‌رسد در صورت گسترش فریب‌کاری در بین دانشجویان و مغفول ماندن ارزش‌های اخلاقی از قبیل صداقت، احترام، تعهد و ... در آموزش‌های آن‌لاین، اصلاح و باز طراحی این فناوری توسط تصمیم‌گیران آن ضروری باشد.

ج - سرقت آثار ادبی

سرقت آثار ادبی یا نقض حقوق مالکیت فکری^۱ به معنی استفاده از ایده‌ها یا نوشته‌های دیگران با نام خود، از طریق حذف نام نویسندگان اصلی است (Ko & Rusan, 2010). به عبارت دیگر، سرقت ادبی به معنی اقتباس از آثار ادبی دیگران شامل کپی‌برداری کلمه به کلمه از هر منبع و تبدیل آن به اثر و کار خود است (Dietz-Uhler, 2011). متأسفانه شیوع سرقت آثار ادبی در میان دانشجویان بالا است و معمولاً به صورت تصادفی کشف می‌شوند و این طبیعت کشف اتفاقی نشان می‌دهد که بسیاری از این سرقت‌ها کشف نشده باقی می‌مانند. اینترنت و فضای مجازی به خاطر تسهیل دسترسی به آثار علمی و قرار دادن منابع غنی آموزشی، بدون شک کمک بزرگی برای موسسات آموزش عالی و دانشجویان محسوب می‌شود؛ اما در مقابل، سرقت ادبی نیز افزایش یافته است (Mpfu, online). از سوی دیگر، اکثر دوره‌های آموزش‌های آن‌لاین در درجه اول متن‌محور هستند و این مسأله موجب گسترش عدم صداقت علمی و به خصوص سرقت ادبی دانشجویان می‌گردد (Holden & Westfall, 2010). سرقت آثار ادبی به روش‌های مختلف و برای مقاصد گوناگون صورت

می‌گردد، مثلاً، دانشجویان هم‌زمان با برگزاری آزمون‌های نهایی آن‌لاین، از طریق جستجو در اینترنت از پاسخ‌های آثار منتشر شده کپی کرده و آن را به‌عنوان پاسخ و معلومات خود در آزمون ارائه می‌کنند (Rogers, 2002). همچنین دست‌کاری فهرست منابع نیز در آثار ادبی سرقت شده ممکن است به‌طور پیوسته توسط دانشجویان مختلف، با کپی کردن جملات به‌طور مستقیم از یک منبع آن‌لاین، بدون ذکر منبع یا نشان دادن علامت نقل قول مستقیم صورت پذیرد (Dietz-Uhler, 2011). بنابراین سرقت آثار ادبی که می‌تواند ناشی از سهل‌انگاری استاد در زمینه ارزیابی دقیق تکالیف و پروژه‌های دانشجویی به‌علت تعداد زیاد دانشجویان و همچنین ناشی از عدم مسؤولیت‌پذیری و بی‌تعهدی دانشجویان به استاد و دانشگاه رخ دهد می‌تواند چالش مهمی برای اعتبار فناوری آموزش‌های آن‌لاین به وجود آورد.

د- سوء استفاده از فناوری

دانشجویانی که مهارت حل مسئله خود را با کمک فناوری رشد و توسعه می‌دهند ممکن است راه‌هایی برای دور زدن وظایف و تکالیف پر زحمت خود پیدا کنند، مثلاً؛ دانشجویان در فضای آن‌لاین به سرعت یاد می‌گیرند که قطع و وصل شدن‌های ارتباط با فضای مجازی می‌تواند بهانه‌های قابل‌قبولی را برای انجام ندادن تکالیف در زمان موردنظر و گرفتن وقت دوباره برای انجام تکالیف و یا ارزیابی آن‌ها فراهم کند. لذا برخی دانشجویان ممکن است عمداً اتصال به اینترنت خود را به‌منظور به تأخیر انداختن ارزیابی و شرکت مجدد در آزمون قطع و یا مختل کنند. همچنین دانشجویان آشنا با فناوری ممکن است بتوانند کشف کنند که چگونه به پاسخ‌های از پیش تنظیم شده دسترسی پیدا کنند و یا به قسمت ذخیره تکالیف دانشجویان در سامانه اصلی برسند (Howell & et al, 2009; Rowe, 2004; Rogers, 2002). بنابراین برخی دیگر از دانشجویان آن‌لاین که در زمینه فناوری و رایانه مهارت دارند از تبحر خود برای اهداف غیراخلاقی بهره می‌گیرند.

س- ارائه اطلاعات نادرست

ارائه اطلاعات نادرست از هویت و اصلیت خود، یک چالش مداوم در دوره‌های مجازی و آن‌لاین است. ارائه اطلاعات نادرست معمولاً به دو صورت رخ می‌دهد: اول این که دانشجویان مقالات و یا پروژه‌های نوشته شده توسط افراد دیگر و یا یک سرویس را در فضای مجازی خریداری می‌کنند و به اسم خود آن را ارائه می‌کنند (Brockett & Hiemstra, 2004). دوم آن که توسط یک محیط آن‌لاین تسهیلاتی برای کار و استخدام صورت می‌گیرد و یک دانشجو به افراد دیگر حقوق و مزایایی را برای یک دوره به‌منظور مشارکت در حد توانایی خودشان در طول دوره پرداخت می‌کند (Bailie & Jortberg, 2009; Shafer & et al, 2009; Smith, & Noviello, 2012). بنابراین از آنجایی که محیط آموزش‌های آن‌لاین وسیع و گسترده است و تعداد بسیار زیادی از کاربران را در خود جای

می‌دهد، زمینه گمنامی، ناشناختگی و تغییر هویت دانشجویان را برای آن‌ها فراهم می‌سازد و همین موارد باعث می‌شود تا عده‌ای از فراگیران با زیر پا گذاشتن صداقت و تعهد و ارائه اطلاعات نادرست و ساختگی به اهداف نامشروع و غیر اخلاقی خود برسند

در مجموع باید گفت که وجود رفتارهایی از قبیل تقلب، کپی برداری، سرقت ادبی، جعل تکالیف، کمک به دیگران حین تقلب و ... که می‌تواند ناشی از فقدان ارتباط چهره‌به‌چهره و نبود امکان الگوگیری اخلاقی از استاد توسط دانشجو در محیط واقعی باشد، ضمن زیر سؤال بردن اصول بنیادین صداقت علمی، باعث انحراف دانشجو و فناوری آموزش‌های آن‌لاین از مسیر دستیابی به اهداف و رسالت‌های اصلی‌شان (پرورش افرادی اخلاق مدار، متعهد و متخصص) می‌شود.

۲- نقض حریم خصوصی

مفهوم حریم خصوصی^۱ متشکل از سه رکن گمنامی، محرمانگی و تنهایی است (Banisar, 2000). در حوزه آموزش‌های آن‌لاین مسأله‌ای که حریم شخصی دانشجو و استاد را در آموزش‌های آن‌لاین به خطر می‌اندازد، افزایش ارتباط دانشجو-استاد و در دسترس بودن دائمی آن‌هاست. این امر از آن جهت که هیچ دانشجویی نمی‌تواند عدم دسترسی به فناوری مناسب را دلیل غیبت خود در جلسات درسی مطرح کند مثبت است، اما در عین حال در دسترس بودن دائمی، ممکن است باعث ارتباطات و مزاحمت‌های بیش از حدی شود که عملاً نسبت به حقوق شخصی دانشجو-استاد نوعی بی‌احترامی به‌شمار می‌آید. مثلاً؛ دانشجویان انتظار دارند که مربیان‌شان در همه زمان‌ها از جمله تعطیلات آخر هفته در دسترس باشند (Mulig, 2013; Community College Research Center pt, 2013; Rhame, 2012). در مقابل، مربیان نیز با در دسترس بودنشان در همه زمان‌ها کاملاً مخالف هستند و اعتقاد دارند که در همه زمان‌ها و به‌خصوص در تعطیلات آخر هفته الزاماً نباید در دسترس دانشجویان باشند (Casey et al, 2007). علاوه بر این، در یک کلاس آن‌لاین دانشجویان به تدریج حضور پیدا می‌کنند و هویت آن‌ها در خلال تعاملات آنان با سایر اعضای کلاس شناسایی می‌شود. به این ترتیب دانشجویان به شناسایی شخصیت، باورها و ایده‌هایشان به‌صورت آن‌لاین می‌پردازند، بنابراین باید اعتماد آن‌ها در رابطه با حفظ حریم شخصی برای پی‌ریزی تبادل آزاد ایده‌ها و شکوفایی بحث تضمین شود (Anderson, 2003).

از سوی دیگر، در آموزش‌های آن‌لاین دانشجویان اطلاعات شخصی زیادی را در رایانه و یا گوشی‌های هوشمند خود ذخیره و ارسال می‌کنند و گفتگوهایی که اغلب بین دانشجویان و اساتید از طریق این فناوری‌ها صورت می‌گیرد گاه دانشجو یا استاد را مجبور به فاش کردن اطلاعات شخصی خود می‌کند و گاه این اطلاعات بر اثر بی‌توجهی مسئولین آموزشی بر روی رایانه‌های عمومی یا پایگاه‌های قابل دسترسی برای عموم (مانند صفحات وب دانشگاه، تابلو اعلانات و موتورهای

جستجوگر) قرار می‌گیرند و بدین ترتیب، احتمال دسترسی فرد ثالث به آن‌ها آسان‌تر شده و حریم شخصی دانشجو و استاد را مورد تجاوز قرار می‌دهند. بنابراین، این مسأله می‌تواند بر کیفیت تعاملات آن‌لاین بین دانشجویان با یکدیگر و با اساتید تأثیر منفی بگذارد (Lin, 2007). بنابراین در آموزش‌های آن‌لاین نسبت به آموزش‌های سنتی به دلیل وجود کانال‌های ارتباطی فراوان و افزایش ارتباط استاد- دانشجو و دانشجو- دانشجو و همچنین دسترسی شبانه‌روزی آن‌ها به یکدیگر و ... احتمال تجاوز به حریم شخصی یکدیگر زیاد است و این موضوع یکی از چالش‌های مهم فناوری آموزش‌های آن‌لاین است.

۳- عدم رعایت قانون کپی‌رایت

کپی‌رایت یک موضوع اخلاقی است که تحت حوزه قانون درآمد است و شامل حقوق قانونی است که نویسنده، کاربر رایانه، پیش‌نویسان، ناشران محصولات، مسئولین فروش و همه ذینفعان باید آن را رعایت کنند (Toprak & et al, 2007). به عبارت دیگر، کپی‌رایت حق مالکیت معنوی نسبت به موادی است که توسط افراد آکادمیک ایجاد می‌شود. مربی و دانشجویان باید نسبت به این حقوق حساس باشند و در موارد لزوم به کسب اجازه بپردازند (Toprak & et al, 2010). موارد متعددی در رابطه با کپی‌رایت برای مربیان آن‌لاین وجود دارد. مورد اول، شامل استفاده از ایده‌های افراد دیگر برای توسعه مجموعه‌ای از مطالب و مواد آن‌لاین است. این کار شاید ساده‌ترین وضعیتی باشد که مربیان با آن مواجه می‌شوند و در این رابطه تمام آن‌چه که یک فرد باید انجام دهد اعلام نشانی منابع مورد استفاده است. مورد دوم، شامل ترکیب مطالب افراد دیگر برای ارسال آن‌لاین است. از لحاظ نظریه استفاده عادلانه، تکثیر محدود آثار دارای کپی‌رایت به منظور نقد ادبی، گزارش، آموزش و پژوهش نقض کپی‌رایت تلقی نمی‌شود (Ko & Rusan, 2010, Rice, 1998). مورد سوم، شامل قرار دادن آزادانه این مواد آموزشی در دسترس دانشجویان است. در این‌جا دو نوع مواد آموزشی وجود دارد: موادی که مربوط به نهادهای عمومی مانند یونسکو و دیگر نهادهای سازمان ملل هستند، در صورتی که نشانی آژانس در آن‌ها ذکر شده باشد، می‌توانند آزادانه برای مقاصد غیرانتفاعی مورد استفاده قرار گیرند. همچنین موادی که نیاز به کسب اجازه برای نشر دارند. در این موارد به‌طور کلی روش انجام کار و اجرای کپی‌رایت ذکر شده است (Toprak & et al, 2007). بنابراین عدم رعایت قانون کپی‌رایت که می‌تواند ناشی از عدم آگاهی دانشجویان، قیمت بالای محصولات، وجود نسخه‌های ارزان قیمت و ... باشد یکی دیگر از چالش‌های فناوری آموزش‌های آن‌لاین در تربیت منش دانشجویان است.

در مجموع می‌توان گفت؛ با وجودی که آموزش‌های آن‌لاین در ایجاد فضای گسترده اطلاعاتی و ارتباطی موفق بوده است؛ اما در حوزه پرورش منش و خصایص والای انسانی نظیر صداقت،

درست‌کاری، تعهد، مسؤولیت‌پذیری و ... در برابر استاد، هم‌کلاسی‌ها و جامعه چندان موفق نبوده است. دلایل این عدم موفقیت می‌تواند مختلف و متفاوت باشد مانند پذیرش بی‌قید و شرط متقاضیان و نبود شرایط و ضوابط تحصیلی و مهارتی جهت ثبت‌نام، تعداد بسیار زیاد شرکت‌کنندگان در کلاس و ناشناختگی آن‌ها، وجود هویت‌های کاذب و ساختگی، آزادی افراطی و گمنامی که زمینه عدم صداقت، پنهان‌کاری، فریب‌کاری و وارونه‌کردن واقعیت توسط فراگیران را در آموزش‌های آن‌لاین به وجود می‌آورد. بنابراین بر بنیاد رویکرد سازه‌گرایی اجتماعی باید گفت که استفاده از فناوری آموزش‌های آن‌لاین نیازمند نوعی تحول و اصلاح در طراحی‌های آموزشی است. از آن‌جا که تربیت و رشد اخلاقی و پرورش منش دانشجویان در کنار دستاوردهای علمی و پژوهشی از اهداف و رسالت‌های اساسی آموزش عالی محسوب می‌شود انتظار می‌رود طراحی محیط آموزش‌های آن‌لاین در آموزش عالی در جهت نیل به اهداف و رسالت‌های یاد شده، متحول شده و هر چه بیشتر در راستای تحقق هویت غنی دانشگاهی برای یادگیرندگان حرکت نماید.

بحث و نتیجه‌گیری

بر بنیاد یافته‌های پژوهش حاضر و با تأکید بر رویکرد سازه‌گرایی اجتماعی، فناوری ابزاری خنثی و بی‌طرف نیست و به همین خاطر برخی از ابعاد زندگی ما را به بهای تضعیف برخی ابعاد دیگر تقویت می‌کند. لذا فناوری آموزش‌های آن‌لاین در حوزه پرورش منش دانشجویان ناظر به فرصت‌ها و تهدیدهایی است که این خود نشانگر ماهیت غیر خنثی آن است. از یک‌سو فناوری آموزش‌های آن‌لاین نسبت به آموزش سنتی و چهره‌به‌چهره فرصت‌های متعددی در حوزه پرورش منش دانشجویان به وجود آورده است که می‌توان به توسعه آموزش‌های چند فرهنگی، پرورش حس نوع‌دوستی و گسترش پوشش تحصیلی، توسعه آزادی آکادمیک، رشد منش علمی، ایجاد محیط یادگیری تعاملی و تغییر نقش استاد و دانشجو، پرورش تفکر انتقادی و استدلال اخلاقی اشاره کرد. هم‌سو با این یافته‌ها هانگ و لی (Huang & Lee, 2004) و مون (Moon, 2000) در مطالعه‌ای که با هدف بررسی ارتباط بین یادگیری مبتنی بر پروژه‌های آن‌لاین و یادگیری دانشجویان انجام دادند، دریافتند که آموزش‌های آن‌لاین باعث پرورش منش از طریق تقویت مسؤولیت‌پذیری، خودگردانی، خودارزیابی، تفکر انتقادی و تفکر مستقل و عمیق دانشجویان می‌گردد. بنابراین هانگ و لی محیط آموزش‌های آن‌لاین را به‌عنوان یک ابزار برای اتفاق نظر، ارائه ایده‌های متفاوت، حل تضادهای بین فردی و تصمیم‌گیری می‌دانند که فاکتورهای مذکور می‌توانند در تقویت و پرورش منش فاگیران نقش مهمی را ایفا کند. بنابراین مطابق با رویکرد سازه‌گرایی اجتماعی و نقش تعیین‌کننده انسان‌ها به‌ویژه گروه‌های اجتماعی در توسعه فناوری، این یافته را بدین صورت می‌توان تبیین نمود که آموزش‌های آن‌لاین به‌دلیل داشتن ویژگی‌های منحصر به فرد و کاربر پسندی همچون

انعطاف‌پذیری، آموزش‌های غیرحضور، یادگیری مستقل و مشارکتی مبتنی بر استعداد و علاقه، صرفه‌جویی در هزینه و زمان، دانشجو محور بودن و .. جامعه علمی و دانشگاهی را در حوزه تربیت منش با تجربیاتی مواجهه نموده است که اساتید و دانشجویان در آموزش سنتی (چهره‌به‌چهره) آن را مشاهده و تجربه نکرده‌اند، لذا مورد توجه و استقبال گروه‌های مختلف اجتماعی قرار گرفت و با شتاب بیشتری نسبت به سایر فناوری‌ها رشد و توسعه پیدا کرد، در نتیجه گروه‌های متقاضی آموزش آکادمیک و تصمیم‌گیران آموزش عالی آن را راه‌حل مناسب و شایسته‌ای برای حل مشکلاتی از قبیل بی‌عدالتی آموزشی، محرومیت برخی از گروه‌های اجتماعی به دلایل نژادی، فرهنگی، مذهبی، زبانی، جنسیتی و محدودیت‌های منطقه‌ای و ... تشخیص دادند. در نتیجه می‌توان فلسفه آموزش‌های آن‌لاین را فراهم آوردن آموزش برای همه، در همه جا و بدون هیچ محدودیتی، فارغ از تبعیض‌های نژادی، مذهبی و جنسیتی است.

از سوی دیگر، باید گفت که آموزش‌های آن‌لاین همانند هر فناوری دیگر، آثاری غیر از آن‌چه که انتظار می‌رود پدید می‌آورد. لذا به دنبال رشد و گسترش کمی آموزش‌های آن‌لاین در سطح آموزش عالی کشورهای مختلف و کاهش کیفیت این آموزش‌ها، چالش‌های اخلاقی نوظهوری نظیر عدم صداقت علمی (تبانی، فریب‌کاری، سرقت ادبی، سوءاستفاده از فناوری و ارائه اطلاعات نادرست)، نقض حریم خصوصی و عدم رعایت قانون کپی‌رایت در میان دانشجویان آن به وجود آمد که کمتر در آموزش سنتی شاهد آن‌ها بوده‌ایم. در حقیقت گسترده بودن آموزش‌های آن‌لاین به دلیل تعداد زیاد فراگیران و عدم حضور فیزیکی آن‌ها در کلاس، گمنامی و وجود هویت‌های ساختگی و غیرواقعی و ... تعهد، پایبندی، صداقت و مسئولیت‌پذیری را برای دانشجویان بی‌معنا کرده است، چرا که در آموزش‌های آن‌لاین این مفاهیم ارزشی و اخلاقی در بهترین حالت مجازی هستند و هر چقدر هم برای خود تعهد، صداقت و مسئولیت‌پذیری ایجاد نموده‌ایم، در هنگام خروج می‌توان آن‌ها را همان جا رها کنیم. در نتیجه آموزش‌های آن‌لاین تربیت منش را در فراگیران تضعیف نموده است. همسو با این یافته، دریفوس (Dreyfus, 2009) و ناکس (Knox, 2014) بر این باورند که تعداد زیاد شرکت‌کنندگان و فراگیران در دوره‌های آموزش‌های آن‌لاین مانع اساسی در پرورش منش دانشجویان است، چرا که آموزش‌های آن‌لاین امکان دسترسی آزاد و بی‌قید و شرط ثبت‌نام و شرکت در درس‌ها را برای تمامی اقشار و گروه‌های اجتماعی فراهم نموده است.

در نتیجه‌گیری پژوهش حاضر می‌توان اذعان داشت که آموزش‌های آن‌لاین توانسته است فاصله بین آن‌چه را که هست و آن‌چه را که باید باشد در زمان محدودی بکاهد و کمک شایانی به انتقال و گسترش دانش و اطلاعات به دانشجویان بکند و امکان آموزش سریع‌تر، وسیع‌تر و طولانی‌تر را برای طیف گسترده‌تری از دانشجویان فراهم کند. در مقابل، به علت فقدان ارتباط چهره‌به‌چهره و عدم

تأثیرگذاری اخلاقی استاد بر دانشجویان، در محیط آموزش‌های آن‌لاین زمینه تربیت منش چندان فراهم نیست و در این حوزه چندان موفق عمل نکرده است، چرا که دانشجو زمانی اخلاق و منش در او نهادینه می‌شود که واکنش‌های روزمره استاد را ببیند و از سبک اخلاقی و رفتاری او الگوگیری کند. اما این فرایندها در آموزش‌های آن‌لاین جایی ندارد؛ اما مطابق با رویکرد سازه‌گرایی اجتماعی و اهمیت و نقش گروه‌های اجتماعی ذریبط در رشد و توسعه فناوری آموزش‌های آن‌لاین می‌توان امیدوار بود که از طریق باز اندیشی، اصلاح و باز طراحی فناوری آموزش‌های آن‌لاین چالش‌های اخلاقی آن رفع و فرصت‌های پرورش منش آن فزونی یابد. در اینجا باید گفت اگر فناوری آموزش‌های آن‌لاین نتواند فضای مناسب و سالمی برای انتقال و ترویج ارزش‌های انسانی، اخلاقی و فرهنگی فراهم کند و همسو با اهداف آموزش عالی که پرورش دانشجویانی آگاه، توانمند، اخلاق‌مدار و ... عمل کند در آینده قبول صلاحیت آموزش‌های آن‌لاین در آموزش عالی از سوی گروه‌های اجتماعی از لحاظ اخلاقی زیر سؤال خواهد رفت. علاوه بر این، آن‌چه که در رویارویی با چالش‌های آموزش‌های آن‌لاین در حوزه پرورش منش می‌تواند راه‌گشا باشد، تأکید بر نقش بنیادی استاد در دوره‌های آموزش‌های آن‌لاین است که می‌تواند آینده آموزش‌های آن‌لاین را در جهتی هدایت کند که امکان به‌وجود آمدن حس تعلق و دلبستگی را در فراگیران فراهم نموده و زمینه پرورش منش دانشجویان را فراهم کند.

براساس یافته‌ها و نتایج پژوهش پیشنهاد می‌شود؛ به‌منظور افزایش فرصت‌ها و کاهش چالش‌های آموزش‌های آن‌لاین در تربیت منش دانشجویان، زمینه ارتباطات اجتماعی دانشجویان با استادان و سایر بخش‌های دانشگاه از طریق به‌کارگیری فناوری‌های تعاملی چندرسانه‌ای، مشارکت در تشکل‌های دانشجویی، نهادهای آموزشی و پژوهشی، اجتماعات علمی و برنامه‌های مفرح فراهم گردد. چرا که زمینه‌سازی آموزش‌های آن‌لاین اثربخش در هر دو بخش آموزش و پرورش مستلزم وجود زمینه تعامل فعال دانشجو با محتوا، استاد، همکلاسی‌ها و در معنای گسترده جامعه است، به گونه‌ای که بتوان آثار ناخواسته عدم حضور در اجتماع دانشگاهی از جمله ضعف تربیت منش را به حداقل رساند.

در پایان باید گفت که پژوهش حاضر با محدودیت‌هایی مواجهه بوده است. روش پژوهش کیفی و تحلیل فلسفی بوده است و نتایج پژوهش حاصل استنتاج و تحلیل اسناد و مدارک گردآوری شده به‌صورت کتابخانه‌ای بوده است، چرا که فناوری آموزش‌های آن‌لاین موضوعی جدید و مربوط به سال ۲۰۰۷ است. لذا در این پژوهش با توجه به اهداف پژوهش سعی شد از یک منظر فلسفی خاص (سازه‌گرایی اجتماعی) و بر یک رویکرد تربیت اخلاقی (پرورش منش) فرصت‌ها و چالش‌های آموزش‌های آن‌لاین بررسی گردد. اما با توجه به راه‌اندازی و گسترش آموزش‌های مجازی و آن‌لاین در برخی از دانشگاه‌های کشورمان، می‌توان در قالب پژوهش‌های آتی با استفاده از روش پژوهش

نمودشناسی تفسیری از طریق برگزاری مصاحبه‌های عمیق نیمه ساختار یافته، تجربه زیسته دانشجویان و استادان را در آموزش‌های مجازی و آن‌لاین در حوزه تربیت اخلاقی سنجید.

سپاسگذاری

این مقاله مستخرج از رساله دکتری نویسنده مسؤول می‌باشد و در این جا از زحمات کلیه اساتید راهنما و مشاور و همچنین سایر استادان گروه فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه خوارزمی تقدیر و تشکر می‌نمایم.

References:

- Alavi, M. (1382). *Virtual University: from dream to reality*. Etemad newspaper, Wednesday, Ordibehesht, 24, the first year, 262, [In Persian].
- Allen, E. & Seaman, J. (2014). *Grade change: Tracking online education in the United States*. The Sloan Consortium. Retrieved from <http://www.onlinelearningurvey.com/reports/gradechange.pdf>
- Allen, E., Seaman, J. (2013). *Changing course: Ten years of tracking online education In the United States*. The Sloan Consortium. Retrieved from: <http://www.onlinelearningSurvey.com/reports/changingcourse.pdf>.
- Anderson, B., Simpson, M. (2007). Ethical issues in online education. *Open Learning: The Journal of Open and Distance Learning*. 22(2): 129-138.
- Anderson, T. (2006). *Theory and practice in Online learning*. Translation by Eshrat Zamani, Seyyed Amin Azimi. Tehran: Institute for the Development of School Information Technology. [In Persian].
- Arsalan, H. (2010). *Educational Police Culturally Sensitive Programs in Turkish Educational System*. Available from: <http://www.Eric.ed.gov>. [Accessed 24 may 2010].
- Attaran, M. (2004). *Globalization, information technology and education*. Tehran: Institute for Development of Educational Technology Smart Schools. [In Persian].
- Bagheri, J., Shamsiri, B. (2014). *The opportunities and challenges of ICT for religious and moral education*. Abstract Book of Articles Accepted at the 5th National Conference on the Philosophy of Education of Iran, Shahid Bahonar University of Kerman, pp. 642-644. [In Persian].
- Bagheri, Kh., Attaran, M. (1997). *Philosophy of Contemporary Education*, First Edition. Tehran: Institute of Culture and Publications Mehrab ghalalm. . [In Persian].
- Bailie, J. L., Jortberg, M. A. (2009). *Online learner authentication: Verifying the identity of online users*. *Journal of Online Learning and Teaching*, Vol. 5, No. 2, June 2009
- Banisar, D. (2000). *Privacy and Human Right. An international survey of Privacy law and developments*, electronic Privacy information center. Washington D. C. 1st ed.
- Battistich, V. (2000). *Character Education, Prevention, and Positive Youth Development*, University of Missouri, St. Louis. (January 2000) www.rucharacter.org.
- Bunge, M. (2003). *Philosophical Inputs and Outputs of Technology, in Philosophy of Technology: the Technological Condition* (an Anthology) by Robert C. Scharff, Val Dusek, Blackwell Publisher, pp. 172-181.
- Brockett R G, Hiemstra, R. (2004). *Toward Ethical Practice*. Malabar, FL: Krieger Publishing Co.
- Casey, S; Kirman B; Rowland, D. (2007). *The gopher game: a social, mobile, locative game with user generated content and peer review*. Proceedings of the international Conference on Advances in Computer Entertainment Technology. ACE '07, vol. 203. ACM, New York, NY pp 9-16.
- Chandler, D. (1996). *Engagement With Media: Shaping and Being Shaped*, Computer Mediated Communication Magazin, February.
- Chaparak, A. (2009). *Social constructivism. methodology of humanities Quarterly*. Year 14, Number 57, Winter, pp. 125-146, [In Persian].
- Center for Academic Integrity (1999). *The fundamental values of academic integrity: Honesty, trust, respect, fairness, and responsibility*. Durham, NC: Duke University.
- Community College Research Center pt. 2 (2013). *Creating an effective online environment*. Teachers College, Columbia University. Retrieved from: <http://ccrc.tc.columbiaEdu/media/k2/attachments/creating-effectiveonline-environment.pdf>
- Chickering, A. & Gamson, Z. (1987). *Seven principles for good practice in undergraduate education*. AAHE Bulletin, 39(7): 3-7.

- Chiesel, N. (2009). *Pragmatic methods to reduce dishonesty in web-based courses*. In A. Orellana, T. L. Anderson, M. R., Simonson (Eds.). *The perfect online course: Best practices for designing and teaching* (pp. 327-399). Information Age Publishing.
- Clark, B.R (1983). *The higher education system: Academic organization in cross-national perspective*. Berkeley: University of California press.
- Dietz-Uhler, B. (2011). *Academic dishonesty in online courses*. 2011 ASCUE Proceedings, pp. 71-77.
- Devis, M.J. (2005). *Learning About Technology: An Introduction to the Philosophy of technology for non-philosophers*. Translated by Mostafa Taghavi, Mahbobeh Morshedian.(2010). Tehran: Faculty of Broadcasting Islamic Republic of Iran. [In Persian].
- Dreyfus, H. (2009). *On the internet: Thinking in action* (2nd ed.). New York: Rout ledge.
- Eugenia, N.G. (2002). *Enhancing Collaborative Learning through Online and peer assessment*. Paper at International Conference on Computers in Education at Auckland, New Zealand
- Ferreira, L. (2010) *Web-based learning and Teaching-opportunities and challenges for higher education*, Available at:<http://sitemaker.umich.edu/dams/files/etcom>
- Fotoohi Qazvini, F., Khazai, Z. (2009). *Moral evaluation of virtual university*. Quarterly Ethics in Science and Technology, the third year, numbers 1 and 2 , [In Persian].
- Haddad, W., Draxler, A. (2007). *Technologies for education: potentials, parameters and prospect*. Tehran: Publishing ney, [In Persian].
- Harasim L, Hiltz S, Lucio TL, Murray T. (1996). *Learning networks afield guide to teaching and learning online*. Cambridge.
- Harmon, O.R., Lambrinos, J.L., Buffolino, J. (2010). *Assessment design & cheating risk in Online instruction*. *Online Journal of Distance Learning Administration*, 13(3). Retrieved from: http://www.westga.edu/~distance/ojdla/fall133/harmon_lambrinos_buffolino133.html
- Hassani, M. (2015). *New approaches to moral education*. Tehran: Institute for Education Studies and School Publishing. [In Persian].
- Hathorn, L., Hathorn, J. (2010). *Evaluation of online course websites: Is teaching online a tug-of-war?* Journal of Educational Computer Research, 42(2). 197-217. doi: 10.2190/EC.42.2.d
- Howell, S. L., Sorenson, D., Tippetts, H.R. (2009). *The new (and old) news about cheating for distant educators*. *Online Journal of Distance Learning Administration*, 12 (3). Retrieved on September 14, 2012 from: <http://www.westga.edu/~distance/ojdla/fall123/howell123.html>
- Holden, J., Westfall, P. J. L. (2010). *An instructional media selection guide for distance learning – Implications for blended learning*. United States Distance Learning Association (USDLA). Retrieved on September 28, 2012 from. http://www.usdla.org/assets/pdf_files/AIMSGDL%20nd%20Ed.styled_010311.pdf.
- Hosseini Shahroudi, S (2004). *Philosophical analysis and analytic philosophy*. Quranic Quranic Teachings Journal. 4(12): 9- 57. [In Persian].
- Huang N.P.W, Lee D. W (2004). *A discourse analysis of asynchronous discussion board on students critical thinking*. Nall J, Robson R, editors. Proceedings of world conference on elearning in corporate, government, healthcare, and higher education; Chesapeake, USA. P 708- 713.
- Ihde, D. (2009). *Technology and science*, in: Olsen, J. K. B, Pedersen, S.A. & Hendricks, V.F. (Eds): *A Companion to the Philosophy of Technology*, Chichester: Wiley-Blackwell, pp. 51-60.
- Ihde, D. (2002). *Bodies in technology*. Minnesota: The University of Minnesota Press.
- jane, R & Sanders, H & Val. T. W. (2008). *Perceptions of Race. Ethnicity and Culture at Two UK Medical Schools: A Qualitative Study*. Medical Education. Volume 42. Number 1. January 2008. pp. 45-52. (8). Blackwell Publishing. At: <http://ingentaconnect.com>. [Accessed2008/11/24]
- Khalili, M; Keshitaray, N. (2014). *Proceedings of the National Conference of new technologies in education*. Isfahan Department of Education, [In Persian].

- Knox, J. (2014) *Digital culture clash: massive education in the E-learning and Digital Cultures MOOC*, Distance Education, 35:2, 164-177, DOI:10.1080/01587919.2014.917704.
- Ko, S; Rusan, S (2010). *Teaching Online: A Practical Guide*. Third edition Boston: Houghton: Mifflin Company, p 232 -234.
- Lengel, Laura, (2004), *Computer Meadiated Communication: Social Interaction and the Internet*, London: Sage PublicationTs. P:85
- Lewin, Tamar. (2013). *Universities Abroad Join Partnerships on the Web*. New York Times. Retrieved 6 March 2013.
- Lickona, T. (1993). *The return of character education*. Educational Leadership, 51(3), 611.
- Lin, H. (2007). *The ethics of instructional Technology: Issues and coping Strategies experienced by professional Technologies in design and training situations in higher education*, education Tech Research Dev: 55: 411-437.
- Masie, E. (2001). *The group masie*. <http://masie.com/MASIE-Information.html>.
- Masri, M. (2011). *A Tale of Two Conferences: On Power, Identity, and Academic Freedom*. Journal of Academic Freedom, Vol. 2.
- Modanloo, Y., Salarian, F. (2012). *Examine the role of virtual universities in achieving the goals of higher education. Quarterly Information and Communication Technology in Educational Sciences*. First Year, Number IV, Summer: 131: 151, [In Persian].
- Moon J.A. (2000). *Reflection in learning and professional development: theory and practice*. London GB: Taylor & Francis Ltd.
- Mpofu, S. (without year), *Ethics and legal issues in inline teaching*, University of Namibia, <http://www.col.org/pcf2/papers/mpofu.pdf>.
- Mulig, L. & Rhame, S. (2012). *Time requirements in an online teaching environment: How to be more effective and efficient in teaching online*. Journal of Accounting and Finance, 12(4): 101-109.
- Newlin, M., Wang, A (2002). *Integrating technology and pedagogy: Web instruction and seven principles of undergraduate education*. Teaching of Psychology, 29(4), 325-330.
- Nikravan mofrad, M. (2010). *Ethical codes in online education*. Medical History Quarterly, Third Year, No. 8, Autumn: 93- 118, [In Persian].
- Pappano, L.(2014). *The Year of the MOOC*. The New York Times. Retrieved 18 April 2014.
- Pascarella, E. T., Terenzini, P. (1991). *How college affects students: Findings and insights from 20 years of research*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Rafi Pour, F. (2006). *Anatomy of the Society, An Introduction to Applied Sociology*. fourth edition. Tehran: Public Joint Stock Company, [In Persian].
- Rice, C. (1998), *Copyright and Fair Use*: Stanford University Libraries. <http://fairuse.stanford.edu/rice.html>.
- Rowe, N. C. (2004). *Cheating in online student assessment: Beyond plagiarism*. Online Journal of Distance Learning Administration, 4 (2). Retrieved on July 28, 2012 from <http://www.westga.edu/~distance/ojdla/summer72/rowe72.html>.
- Rogers, G. (2002). *Rethinking moral growth in college and beyond*. Journal of Moral Education, 31: 325-338.
- Sarrafzadeh, M. (2014). *Opportunities and challenges MOOC for library and information science and Knowledge*. Speaking week Lyzna, No. 216. Dey 15. [In Persian].
- Schmelkin, L.P., Gilbert, K., Spencer, K. J., Pincus, H., Silva, R. (2008). *A Multidimensional Scaling of College Students' Perceptions of Academic Dishonesty*. The Journal of Higher Education, 79(5): 587-607.
- Scriven, M., paul, R. (2007). *Defining critical thinking for the national council for excellence in critical thinking instruction*. presented at the 8th Annual International Conference on Critical Thinking and Education Reform, Summer 1987., September, 2007, Available at: <http://www.criticalthinking.org/pages/defining-critical-thinking/766>

- Shabani, H. (2005). *challenges and approaches of the information age and the necessity of changing the structure and process of implementation of the curriculum in higher education*. Tehran: Aeezh, Association of curriculum Iran, [In Persian].
- Shabani varaki, B. (2006). *Critique of Methodology of Educational Research in Iran*. Quarterly Journal of Education. No. 85: 12- 42, [In Persian].
- Shafer, T., Barta, M., Pavone, T. (2009). *Student identity verification and the Higher Education Opportunity Act: A faculty perspective*. International journal of Technology and Distance Learning, 6 (8). Retrieved on October 1, 2012 from http://www.itdl.org/Journal/Aug_09/article.
- Shorts, E C (2013). *Methodology for curriculum studies. Translated by Mahmoud Mehrmohammadi et al*. Tehran: Tehran: Publications of the Organization for the Study and Compilation of Human Sciences Books of Universities.2013. [In Persian].
- Sileo, J.M., Sileo T.W. (2008). *Academic dishonesty and online classes: A rural education perspective*. Rural Special Education Quarterly, 27 (1/2): 55-60.
- Smith, C.M., Noviello, S.R., (2012). *Best practices in authentication and verification of students in online education*. Presentation at the 23rd International Nursing Research Congress. Brisbane, Australia.
- Stewart, B.L. (2004). *Online Learning a strategy for Social Responsibility in Educational access, the Internet and Higher Education*, Vol 7, Issue 4, 4 Quarter. PD. 299- 310, [In Persian].
- Suen, L. (2005). *Teaching epidemiology using WebCT: Application of the seven principles of good practice*. Journal of Nursing Education, 44(3): 143-146.
- Toprak. E., Özkanal. B., Kaya. Secil, Aydin. S. (2007), *What di learners and instructors of online learning environments think about ethics in e-learning?: A case study from Anadolu University*, asianvu.com/digital-library/elearning/ethics.pdf.
- Toprak. E., Özkanal. B., Aydin. S. (2010), *Ethics in E-Learning*, TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology, April, 9 (2): 78-86.
- Vermaas, P., Kroes, P., van de poel, I., franssen, M., houkes, W. (2011). *A philosophy of technology: from technical artefacts to sociotechnical systems*. Morgan & Claypool Publishers. Available at: <http://www.morganclaypool.com/doi/abs/10.2200/S00321ED1V01Y201012ETS014>.
- Zembylas, M., Vrasidas, C. (2005). *Globalization, Information and Communication Technologies and the Prospect of a global Village: Promises of Inclusion or Electronic Clonization?* Journal of Curriculum Studies, 37 (1): 65- 83.